

Reflex

Révész Sándor

„Entuziasmus és primitív hit”

„Soha nem hittem el, hogy rossz cselekedetektől nem származhat semmi jó.”
(Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül)

Károlyi Mihály tehát hitte, hogy érdemes bizonyos rossz cselekedeteket túrni és támogatni, mert jó származhat belőlük. Mindenki talál az életében ilyen mozzanatot, ha elég őszinte magához. Csak az a kérdés, mikor csap át a túrt és támogatott rosszak mennyisége új minőséggé. Minősített rosszá. Rosszra épülő életstratégiává. Károlyi végül is nem tudott a rossznak sem eléggé engedni, sem eléggé ellenállni. Nem tudta azt sem eléggé túrni, sem eléggé tagadni. Így jutott el pályája és élete végén – sehová. Amit a halála előtt néhány hónappal lezárt önéletrajzának végén sarkosan meg is fogalmaz: „Így szándékosan és tudatosan két szék közt a pad alá estem: ez maradt számomra az egyetlen hely, melyet tisztességgel elfoglalhatok.” Ez a hely- és önmeghatározás kizárná, hogy Károlyi ellentétes politikai pólusok ellentétes értékű szimbóluma legyen. Márpedig a jelenkori Magyarországon az lett. A Nyugat-ellenesek démona, a Nyugat-barátok hőse.

„A demokrácia szimbóluma volt” – ezzel a címmel adott interjút Károlyi Mihályról Litván György a Magyar Narancsnak 2004 novemberében. Arról beszélt, hogy lehet sok mindent vitatni Károlyi tevé-

kenységében, de „nem lehet a jelenkori magyar demokrácia gyökereit kizárólag a 19. században, Kossuth és Deák környékén keresni. Károlyi a maga korában a demokrácia szimbóluma volt, és a mai magyar demokráciánk sem létezhetne e tradíció nélkül.”

Litván azzal együtt mondja ezt, hogy demokrácia alatt ekkor már évtizedek óta a nyugatos demokráciát értette, Károlyiról pedig ő maga mondja, hogy élete nagy részében Nyugat-ellenes volt, „hisz 1919 óta nem tudott megbocsátani a Nyugatnak”.

Orbán Viktor 2010-es hatalomátvétele után azonnal veszélybe került Károlyi Mihálynak a Nyugat-ellenes Kádár-érában fölállított Kossuth téri szobra. 2010 őszén szoborvédő tüntetéseket tartottak a szobornál. Ezek egyikén Szabó Zoltán, az MSZP egyik vezető politikusa, a párt akkor már kiszakadóban lévő nyugatos(abb) szárnyának markáns alakja leszögezte: „Ez a szobor pedig, barátaim, szimbólum. Szimbóluma annak a polgári demokráciának, amely Magyarországon először Károlyi Mihály kormányzása alatt valósult meg, ha mégoly rövid időre is. Szimbóluma mindannak, amit a polgári demokrácia jelent: az általános vá-

lasztójognak, a jogállamnak, a jogbiztonságnak, a sajtószabadságnak, az alapvető polgári jogoknak, a tulajdonbiztonságnak, a progresszív adórendszernek – szimbóluma mindannak, amit Orbán Viktor kormánya a szemünk láttára számol föl. Ez a szobor, mindaddig, amíg áll, arra emlékeztet, hogy volt Magyarországon polgári demokrácia, három ízben is; az elsőt Kun Béla számolta föl, a másodikat Rákosi Máttyás, a harmadikat pedig Orbán Viktor.” (Népszava, 2010. november 29.)

Az a szobor nem az 1918-as forradalmi vezető, hanem a semmibe kilépő, öreg Károlyié. A pad alattié. Kinek meggyőződése szerint mégiscsak Kun Béla és Rákosi Máttyás pártja volt a kisebbik rossz. A létező polgári demokráciához képest.

2011. november 16-án, a köztársaság 1918-as kikiáltásának évfordulóján „Csakazértis Károlyi” jelzővel demonstráltak a különbözőképp baloldali polgárok és szervezetek a szobornál. Tamás Gáspár Miklós beszédéről a Stop.hu így tudósított: „Nagy ember lehetett Károlyi Mihály, ha 83 évvel a megválasztása után ennyire gyűlölik – folytatta TGM. Pedig az első köztársasági elnök lemondott arisztokratikus kiváltságairól, saját földjét osztotta szét a parasztok között. Megbuktatása után koldusszegénységben töltötte emigrációs éveit, majd a második világháború idején a magyar antifasiszta emigráció vezéralakja lett, később szembefordult a sztálinista Rákosival. A filozófus a gróf érdemeinek ismertetése után a most regnáló hatalom szegényellenes politikájáról, az éhbérért közmunkára fogott munkanélküliekről, az anyagilag és erkölcsileg megrövidített nyugdíjasokról és a

demokratikus intézményrendszer fölszámolásáról értekezett. Beszédében nemcsak a Fidesz-kormányt kárhoztatta, hanem kijelentette: nem kér az Európai Központi Bank és a Nemzetközi Valutaalap gyámkodásából sem, mert nemzeti örendelkezés nélkül nincs demokrácia egyetlen országban sem.”

Az LMP nevében Schiffer András lépett föl: „Károlyival együtt azt a köztársaságot is megtagadják a jelen hatalomgyakorlói és a szélsőjobb gyűlöletkampányának irányítói, amely megteremtette Magyarországon a szociális jogállam alapjait, megtiltotta a gyermekmunkát, legalább minimális ellátásban részesítette a munkanélkülieket. Az első köztársaságot és elnökét, Károlyi Mihályt üdvözlő Krúdyt, Adyt, Kosztolányit, Babitsot és Móriczot is megtagadják a ma szobordöntögetői.”

Alföldi Andrea, a Magyar Nők Szövetségének elnöke „a magyarországi nőmozgalom progresszív küzdőtársaként” emlékezett Károlyira, aki szerinte nem volt jobbos, sem balos, hanem „igaz ember volt”. Az MSZP elnöke, Mesterházy Attila közleményében leszögezte: „a 93 évvel ezelőtt ezen a napon kikiáltott Magyar Köztársaság békét, szabadságot, új Magyarországot, a magyar nép évszázados álmának beteljesülését jelentette”. Az ellenzéki politikus szerint „Károlyi Mihály neve Magyarország demokratikus átalakulásával forrt egybe... európai mintájú és léptékű volt a köztársaság megalakítása Magyarországon.”

Amikor 2012 tavaszán a szobrot eltávolították a Kossuth térről, a Demokratikus Koalíció elnöke, Gyurcsány Ferenc közleményt adott ki, melyben szó szerint meg-

ismételte Szabó Zoltán szavait: „szobra szimbóluma volt a polgári demokráciának; annak a polgári demokráciának, amelyet először Kun Béla, másodsor pedig Orbán Viktor döntött meg”. Károlyi az ő „polgári demokráciáját” megdöntő Kun Béla Tanácsköztársaságának nem aktív ellensége, hanem passzív támogatója volt: „Károlyi a Tanácsköztársaságot, bár politikájával sokban nem értett egyet, mint érdekes új kísérletet támogatta, bár ez a támogatás elsősorban a passzivitásban merült ki.” Így határozza meg Károlyi 1919-es pozícióját a róla írott monográfiájában Hajdu Tibor (Ki volt Károlyi Mihály?, 2012). Az ő könyvében olvashatunk arról is, hogy 1930 decemberében Károlyi Mihály Berlinben találkozott a Kommunisták Magyarországi Pártjának képviselőivel, Révai Józseffel, Poll Sándorral és Solymosi Ignáccal. Solymosi a harmincas években írt visszaemlékezésében részletesen beszámol erről a megbeszélésekről. Ezt írja: „Károlyi kezdte meg a beszédét azzal, hogy ő mint forradalmár a mai naptól kezdve belép a magyarországi kommunista pártba, ő a Harmadik Internacionálé alapelveit teljes egészében magáévá teszi, és ennek alapján fog is dolgozni.” Persze egy illegális kommunista pártba nem lehet úgy belépni, ahogy azt a „politikai alvilágban” meglehetősen járhatlan arisztokrata elképzelte. A KMP vezetőinek eszükbe sem jutott, hogy Károlyi belépési szándékát komolyan vegyék, de mindenestre ennyire közel került Károlyi a kommunistákhoz legaktívabb kommunistabarát korszakában, 1930–32-ben.

Ezekkel az évekkel kezdődik és a

világháború végével végződik az a másfél évtizedes korszak, melyet Károlyi Mihály levelezésének – két vastag félkötetből álló – IV. kötete átfog (Károlyi Mihály levelezése IV/A-B., szerk. Hajdu Tibor–Litván György, Napvilág Kiadó, 2015, 974 oldal). Ezzel lezárult az az évtizedeken átnyúló grandiózus munka, melynek köszönhetően a 20. század egyik legértékesebb politikai levelezése közkinccsé vált, s melynek oroszlanrészét Hajdu Tibor végezte el. Többek, de mindenekelőtt a szerkesztők jeles műveiből, legkivált Hajdu Károlyi- és Litván Jászi-monográfiájából tudjuk, mi izgatta, mozgatta, fűzte össze, választotta szét az egykori oktobristákat ebben az időszakban. De ez a tudásunk sokkal közvetlenebbé, elevenebbé és mélyebbé válik, ha belemerülünk a Károlyi által és hozzá írt levelek tengerébe. A kép felnagyítódik, éleesebbé válik, a részletek kibontakoznak, nem áll közénk az értelmező, szintetizáló, segítő és befolyásoló kutató. A tanulságok mélyebb rétegeihez juthatunk el.

1930-ban Károlyi és a demokrata oktobristák, Jászi Oszkárral az élükön, szakítanak egymással. Károlyi a szakítást kiváltó cikksorozatát ezzel a kommentárral küldi el Székely Margitnak: „A magyar úgynevezett polgári és szocialista-demokrata baloldal Jászival az élén valóságos hypertrophia democratiensisben [demokrácia-túltengésben – R. S.] szenved. Félek, ez gyógyíthatatlan betegség”. (32. o.) Károlyi szerint a demokrácia mint választási lehetőség az adott történelmi korszakban nem adott: „Csak két lehetőség létezik: a fasiszta vagy a bolsevik diktatúra. A szoc.dem-ek, Jásziék és Nittiék írhatnak könyveket a de-

mokráciáról, politikailag halottak.” (52. o.) Ezt írta Károlyi a feleségének 1931-ben. Ezt pedig Jászi Oszkárnak 1932-ben: „A gazdasági válság következtében lehetetlenné vált az igazi parlamentarizmus. Csak kapitalista és szocialista diktatúra között lehet választani. Hogy ez demokratikus népszavazással történik-e, az részletkérdés, de nem változtat a lényegen. A demokrácia elve ebben az esetben csak a fügefalevél szerepét tölti be.” (137. o.) Jászi hivatásának érezte, hogy október demokratikus eszményeit megvédje a bolsevizáló Károlyival szemben, aki így határozta meg az őszirózsás forradalomhoz való viszonyát 1934-ben, ügyszintén egy Jászinak írt levelében: „Noha én nagy változáson mentem át október 31. [ti. 1918. október 31. – R. S.] óta, visszamenőleg felelősséget érzek azért a korszakért. És visszanezve annyi év után úgy gondolom, hogy az az időszak, bármily rövid, szükséges volt Magyarországnak. A doktrinér demokratikus eszmék, amelyekben már nem hiszek éppúgy, mint akkor, utat kellett hogy törjenek, ha csak azért, hogy bebizonyítsák, ezek az utak nem járhatók többé a széteső kapitalizmus korában.” (295. o.) Ezután öt évre megszakadt a levelezés Károlyi és Jászi között, s csak 1939 őszén, a Molotov–Ribbentrop-paktum megkötése és a világháború kitörése után vették fel ismét egymással a kapcsolatot.

Károlyi álláspontja, miszerint demokratikus alternatíva nem létezik, és csak diktatúrák között lehet választani, abból a meggyőződéséből következett, hogy a kapitalizmus a végoráit éli, és a nagy gazdasági válságot nem élheti túl. Ennek

ő természetesen módfelett örült: „Ezt az agóniáját a döglő kapitalizmusnak legalább olyan élvezet nézni, mint az új életre törő szovjet államot.” (98. o.) Károlyi halmozza leveleiben azokat a gazdasági adatokat, melyek számára azt bizonyítják, hogy a válságból nincs kiút, hogy „Miss Prosperity döglik”. Károlyi azt sem bánta volna, ha a kapitalizmus halálát háború gyorsítja meg. Így kommentálta felesége számára Sipos Béla és Menczer Béla félelmét a háború közeli kitöréséről 1932-ben, Hitler (általa is előre látott) hatalomra jutása előtt alig több mint fél évvel: „Sipos–Menczer ijedelmében nem osztozom. Ez afféle zsidó hysteria. Bár igaz lenne! Sajnos nem hiszek a német–francia, de még a német–lengyel háborúban sem. Es wäre zu schön. [Túl szép lenne. – R. S.] Ez az európai capitalismus bukásával, Soviet köztársaság végleges győzelmével járna.” (104. o.)

Károlyi a hozzá legközelebb álló címzetthez, a feleségéhez írt leveleiben nyílik meg leginkább. Ezekből világlik ki, hogy az ő vonzódása a politikai szélsőségekhez, amit Károlyi-életrajzában Hajdu Tibor is említ, nem pusztán szükségszerűségek tételezéséből, hanem önképéből és hajlamaiból, részben pedig származásának, osztályhelyzetének túlkompenzálásából is következik: „És miért van az, hogy sokkal jobban fel tudok háborodni, mint az a sok zsidó és proli, akik gyakran még akkor sem gyűlölnék, amikor ostonnal ütök őket. Nekem végül is nincs személyes okom ezt a fajta elkeseredést érezni, hisz nemcsak hogy gazdag voltam, de tekintélyre is szert tettem a mi osztályunkban. De nem tudok félúton maradni,

csak a legextrémekkel érzem jól magam. Csak az a politika, taktika felel meg nekem, amely – jól írta rólam Jászi – az ellenfél kiirtását célozza. Rossz politika? Hogy is mondom: suaviter in modo, fortiter in re. [Szelíden a módban, szilárdan a lényegben. R. S.]” (48. o.) Az utolsó mondat azért világosan utal rá, hogy a kiirtást még képletesen sem kell annyira komolyan venni, az extrémizmushoz való vonzódást azonban nagyon is.

A Károlyi házaspár 1931 nyarán körutaztat teszt a Szovjetunióban. Visszaérkezése után nem sokkal a gróf Berlinben egy „ösmeretlen oroszral” sakkozott: „A legnagyobb naivitással meséltem neki, mint valakinek, aki biztosan örül, hogy hazájáról jó hírt kap. Milyen jól is megy ott minden. Azok a hírek, amelyeket az újságok kolportálnak drága pénzért, hamisak. Partnerem annyira dühös lett, hogy dacára, hogy sokkal jobban játszott, mint én, egyik mattot a másik után adtam neki. Mindig ugyanaz az elcsépeelt argumentum, hogy az idegeneknek Potemkin falvakat mutatnak. Tehetetlen dühén nagyot mulattam.” (71. o.)

Az emigráns orosz talán kicsit kevésbé lett volna dühös, ha olyasféle beszámolót hall, mint amelyet Károlyi Jászinak adott: „az ott nyert impressziók káprázatosak voltak, és biztos vagyok benne, hogy Téged is lenyűgöztek volna. A rezsim persze brutális; a hiány persze még nagy; persze sok szép műkincset tönkretettek, az utca képe elvesztette színességét, sőt szürke; persze az áldozat, amit az egész népességgel hoztunk, óriási. Másrészt mindenkinek el kell ismernie, hogy Szovjet-Oroszország szelleme a nagy korok sajátságai – entuziasmus

és primitív hit. Időről időre az emberiség átesik az eksztázis ilyen korszakain, amelyek mártírokat és bűnözőket szülnek egyszerre. Persze nem toleránsak, de az új eszmék alkotói... sose voltak toleránsak. Megkockáztatva, hogy cinikusnak gondolj, hajlamos vagyok azt hinni, hogy sajnálatos módon az intolerancia politikai szükségesség.” (86. o.)

1933 végén Károlyi ismét Moszkvában jár, és onnan írja feleségének egy francia diplomatával elküldött levelében: „elsőrendű forrásból úgy vagyok értesülve, h. az 1932. termelési zavarok a tervszerű szabotálásnak voltak eredményei. (...) Egy hosszú és alapos beszédem volt Kolaroffal [Vaszil Kolarov, a későbbi bolgár elnök és miniszterelnök – R. S.] – mezőgazdasági szakemberrel. Meggyőződtem, h. az élelmszer kérdés máris teljesen meg van oldva... A különbség 1931 óta valóban feltűnő. Meglátod, még egypár év, és Moszkva külsőleg is vetekedni fog bármely világvárossal. Még 4-5 év – és az egész vonalon nyert ügye lesz a Szovjet államnak. A baj csak az, h. előbb lesz háborúja, ami mindent vissza fog vetni.” (269. o.)

1932–33: ezek voltak a legalább hatmillió áldozatot követelő hatalmas ukrán éhínség éveit. Az 1932-es termeléssel elégedetlen pártvezetés rendkívüli jogszabályai alapján több mint százezer embert tartóztattak le, és közel ötezret végeztek ki.

Károlyi rendkívüli ellenszenve a szociáldemokrácia iránt egyenesen következett abból, hogy nem hitt a demokratikus, békés, legalista politikai tevékenység lehetőségében. Nem hitt abban, hogy ezen az úton a kapitalizmus legyőzhető, illetve

meghaladható. És ebben igaza is volt. A történelem végül is azokat igazolta, akik úgy vélték, hogy a szocializmus és a demokrácia közül az egyiket föl kell adni, és aki ezzel nem néz szembe, becsapja önmagát. „Szocialista programmal a kapitalizmust akarni megmenteni természetesen fából vaskarika. Ezt az igen egyszerű tételt akarják a szocdemek elescamotirozni [elleplezni – R. S.]” (49. o.) Ez valóban így van. És kivált így volt akkor, amikor ezt Károlyi 1931-ben írta, elparentálva az első munkáspárti pénzügyminisztert, Philip Snowden-t. Snowden abszolút liberális, szigorú fiskális politikát folytatott, és határozottan elutasította a paternalista, piackorlátozó eszközöket. Nem is maradt sokáig a kormány és a Munkáspárt tagja, de kétségtelen, hogy a szocialista programmal választást nyert Munkáspárt Snowden nélkül is az angol kapitalizmust menedzselte ki a válságból.

Károlyi előre megmondta, hogy a Labour-kormány ezt fogja tenni, és a német, az amerikai szocdemek is a kapitalizmus malmára hajtják a vizet. „Az ő politikájuk – a szocdemeké, nemcsak gyalázatos, de hülye is, mert őket két oldalról is fenyegeti az akasztófa. A tiszta jobboldali fasizmus éppúgy falnak fogja őket állítani, mint mi. Elsősorban őket s csak másodsorban a fehéreket... meg fogjuk sápadt arcukat és remegő térdeiket látni, de kegyelem az nem lesz.” (39. o.) Károlyi ebben nem tévedett.

Abban a fentebb már idézett levélben, melyben Károlyi beszámol első szovjetunióbeli útjáról Jászinak, azt olvassuk, hogy a „folyamatos válság növekedésével a pacifista politika mítosza is összeomlott, a

szociáldemokrata középpártiságnak sincs több esélye, a demokrácia megmenthetőségébe vetett hit sem tarthat tovább. (...) Tudod, hogy mindig tiszteltem demokratikus eszméidet, de most annyira sem érthetek egyet velük, mint korábban. A demokratikus módszerekhez az idő túl gyorsan halad.” (86. o.)

Károlyi 1930–32-es álláspontját és pozícióját a második világháború előtt és alatt négy tényező módosította: Hitler hatalomra jutása, a moszkvai koncepciós perek, a sztálini Szovjetunió és a hitleri Németország 1939-es paktuma és politikai aktivizálódásának új lehetőségei és perspektívái 1941 után.

Az első nagy moszkvai kirakatper legnevesebb áldozatai, Zinovjev és Kamenyev kivégzése után két héttel írja Károlyi Komját Aladárnak, hogy az „ígéret földjéről” érkező hírek „nagyon lesújtók”. Mert „akármi is történt, a rendezés rossz volt. Mire való Szibéria?” (323. o.) (Szibéria itt a helyesbítés, a jóvátétel lehetőségét jelenti. Zinovjev is, Kamenyev is megjárta már pár évvel azelőtt a börtönt, illetve Szibériát, ahonnan visszatértek a közéletbe, és éppen akkor vették őket vissza a pártba, amikor Károlyi utoljára a Szovjetunióban járt.)

Pár hónappal később, közvetlenül a második nagy kirakatper után Károlyi Romain Rolland-nak írt levelében – szívében „nagy haraggal” – részletesen kifejti, mennyire abszurdak és kártékonyak ezek a perek, mennyire nem hihető még Trockijról sem, hát még a többiekéről, hogy a fasisztákkal szövetségbe és a kapitalizmus visszaállítására törekedtek volna. „Hiába, a legjobb akarattal sem lehet elhinni,

hogy Lenin legjelesebb munkatársai a fascista avangárdisták és a német hitlerizmus szövetségesei lettek. Olyan emberek, mint Zinovjev, Kamenyev, Tomszkij, Radek, Pjatonov, Sokolnikov, Rykov, Buccharin, Rakovszkij – kik egész életüket a kommunizmus ügyének szentelték, kik reszkírozták nemegyszer a deportálást, sőt a vérépadot, most évek óta tudatosan dolgoztak volna az URSS tönkretételén.” (330. o.)

Károlyi a moszkvai perek hatására nem kiábrándult a bolsevizmusból, hanem attól félt, hogy a világ dolgozóinak tömegei ábrándulnak ki belőle, „és a szociáldemokraták táborát fogják erősíteni. De a mi számunkra, mindnyájunknak a bolsevizmus nemcsak politikai doktrína, hanem új erkölcsi is. Moszkva volt a világ proletárjainak Mekkája. Igen nagy jelentőségű, hogy az URSS maradjon a szikla tisztán és érintetlenül, melyen felépül az egész világ kommunizmusa.” (331. o.)

A harmadik nagy per, Tuha-csevszkij és a tábornokok pere után Bölöni Györgynek írja Károlyi, hogy „ólomsúlyként nehezednek reám az orosz események is. Akármilyen készlettel Stalint vezérkarának kiirtására, annyit meg lehet állapítani, h. semmivel sem lehet jobban ártani a com. Esmének, mint ezekkel a terror actusokkal.” (337. o.)

Ezeket a leveleket kommunista írta kommunistáknak. Károlyi csak „a legundokabb szövetség”, a Molotov–Ribbentrop-paktum (és a spanyol polgárháború lezárulása) után „vitte ki” a kritikáját a bolsevista körből, az első érdemi levelében, amit Jászának öt év után írt: „Már a hírhedt moszkvai pörök óta erősen megrendült a hitem a com. párt vezetőivel szemben. 1937 ta-

vaszán R. Rolland-nal folytatott levélváltásom tanúskodik erről. (...) Leveleimet szándékosan nem publikáltam. A Spanyol Köztársaságért küzdő katonákat nem akartam hitükben megrendíteni. A baloldali Spanyolország akkor egyedül Szovjet Oroszországtól kapott támogatást. Egyedül ezért nem jöttem ki kritikámmal. (...) Az egységes antifasiszta front kedvéért hallgattam.” (399. o.) Ekkor, siratván „az igazi kommunizmust, mely Stalin árulása folytán megbukott”, Károlyi úgy véli „az a vak, ostobaságig menő fegyelem, amely minden kritikát eleve is lehetetlenné tett – nemcsak a com. vezéreknél volt a hibája, de a com tömegeknek. (...) 1934-ben, mikor utoljára URSS-ben voltam, élesen kikeltem ezen metódusok ellen. Az eredmény csak az volt, hogy engem is sanda szemmel néztek, és fél-trotzkijistának tartottak.” (400. o.) Ezen éles kikeléseknek és a velük kiváltott gyanakvásnak nem látjuk nyomát a korabeli levelekben, és Hajdu Tibor monográfiája sem tud róluk.

Károlyi a Sztálin–Hitler-szövetség közel két évében sem tért le a hallgatás útjáról. Hatvány Lajos 1940 áprilisában küldte meg neki sógorának, a bestiálisan meggyilkolt Somogyi Béla emigrációban élő fiának a kéziratát azzal, hogy próbálja meg elhelyezni valahol. Hatvány ezt a választ kapta: „Az én comm. meggyőződésem nem függ attól, h. Stálin vagy bárki más rosszul vezette a progresszív irányzat bárkáját vagy akár el is árulta azt – én mindig Stálin mai metódusai ellen leszek, mind a mellett kommunistának fogom magam érezni. A nehézség az, h. a jelen pillanatban nehéz Stálin ellen felvenni a harcot anélkül, h. az ember ne

ártson együtt az egész mozgalomnak és ne segítsen a reakciónak. Ezek azok az okok, amelyek miatt, ismétlem, végtelen sajnálatomra, nem foglalkozhatok sógorod kézírataival, melyet épp ezért el sem olvastam. Sajnos olvasatlanul is meg vagyok győződve, h. sokban igaza van – de épp ezért egy ilyen írás csak a reakciónak hajtja a vizet a malmára.” (431. o.)

Károlyi az imént idézett levelében is leszögezi: nem adta fel a reményt, hogy Sztálin 1939-es pálfordulását visszafordulás fogja követni. És valóban, nem is követhette más, miután a Szovjetuniót 1941-ben megtámadta addigi náci szövetségese. Károlyi, aki már hosszú évek óta nem tekintette magát aktív politikusnak, ekkor aktivizálódik. A Szovjetunió és a nyugati hatalmak szövetsége folytán ekkor plauzibilisnek mutatkozott az a lehetőség, hogy a szövetségeseek győzelme esetén az az antikapitalista, de a nyugat-európai demokráciák normáit követő oktobrista platform lesz a valamennyi győztes hatalom által elfogadható középút Magyarországon, melynek Károlyi a jogfolytonos vezéralakja. Ő ekkor úgy véli, hogy a magyarországi társadalmi viszonyok is őt predestinálják a politikai vezető szerepre. Ezt írja 1941. augusztus 3-án Lónyai Károlynak, egy szélhámos grófnak, aki rövid időre megtévesztette Károlyit, s aki a balsorsú Free Hungarian Movementben vezető szerepre tört: „úgy érzem, én tényleg reprezentálója vagyok a dolgozó magyarság széles rétegeinek... a magyar nép milliói, akik földet, jogot és kenyeret akarnak kapni, minden ellenkező propaganda dacára és (sic!) – engem tekintenek vezérüknek. Teneked ilyen politikai vezérségre

semmi jogcímed nincsen.” (462. o.) Moholy-Nagy László és társai „a demokrata, liberális és szocialista értelmiségiek és munkások chicagói csoportja” nevében érdeklődnek ekkor Károlynál, mi is a helyzet ezzel a Szabad Magyar Mozgalommal, és levelüket így zárják: „Kérjük, fogadja szívélyes üdvözlőnként mint a felszabadított Magyar Köztársaság leendő elnöke.” (466. o.) A Drakulaként elhíresült, ekkoriban az amerikai emigráns közéletben rendkívül tevékeny Lugosi Béla Károlynak küldött táviratában leszögezi: „Az Ön becsületessége és hírneve Ont teszi az egyedüli személlyé, aki alkalmas a magyar kormány fejének.” (480. o.)

Károlyi Mihály ennek a szerepnek megfelelően foglalta össze elképzeléseit Magyarország és Európa háború utáni jövőjéről az év októberében Jászi Oszkárhoz intézett nyílt levelében. E szerint az ország és a kontinens jövőjének két pillére a nemzetállami elkülönülést megszüntető (dunai és európai) föderáció és a demokratikus szocializmus. Károlyi ekkor – politikusok esetén szokásosnak mondható amnéziával – úgy lép fel, mint aki mindig is hitt a demokráciában, és sohasem pártolt semmilyen diktatúrát, a „proletárdiktatúrát” sem: „A béke és gazdasági jólét, valamint a demokrácia kifejlődése szempontjából a föderációt tartom az egyedüli helyes megoldásnak. (...) A kapitalista alapon álló föderatív Európa életképességében nem hiszek. A kapitalizmus, mely versenyre van alapítva, kizár minden egészséges föderációs lehetőséget. Ezért volt a Népszövetség is egy korcsszülött... (...) Én komolyan küzdök a demokráciáért, mert azt tekintem leghathatósabb eszköznek a fascizmus ellen... De

sokan a demokráciát a szabadkereskedelem és magántulajdon szent és sérthetetlen pajzsának tekintik. Ezekkel én nem értek egyet... Meg vagyok arról győződve, hogy a kapitalizmus ezen háború után csakis fascista alapon tengődhetne tovább... Én a tervgazdaságnak vagyok híve... A proletárdiktatúrát nem helyeslem és nem helyeslem. (...) Hogy most egy új Magyarországot felépíthessünk, ezért indult meg vezetésem alatt egy mozgalom, kezdve itt Angliában és barátaink útján az USA-ban, hogy aztán Mexicón és Délamerikán keresztül mindenhol eljusson, ahol magyarok élnek. ...fontos a valóság, hogy a liberalizmus egyéni előnyeit – tehát nem a gazdaságit – a tervgazdaság gazdasági fölényével összehangba hozzuk. Mert e kettő nem ellentétes, hanem bölcsen alkalmazva a legeredményesebb kiegészítői egymásnak.” (488–491. o.) Károlyi legradikálisabb amerikai hívei is túl radikálisnak találták a nyílt levél kapitalizmusellenességét, és annak mérséklését javallották, tekintettel arra, hogy az USA gazdasági rendjét brutálisan elutasító állásponttal mégsem lehet az USA-ban politikai és anyagi támogatást szerezni, anélkül pedig nem mennek semmire. (Károlyit egyébként is veszélyes kommunistaként tartották nyilván az USA hatóságai 1930-as ottani fellépése óta, és nem is adtak neki azután soha beutazási engedélyt.) Károlyi nem egyezett bele a levél szelídítésébe.

Jászi nem értett egyet Károlyival a szabadkereskedelem kérdésében. Szerinte épp az a gond, hogy a fiánckapitalizmus kiiktatta a szabadkereskedelmet. „Minket fogyasztókat nem a szabadkereskedelem sújt, hanem a monopóliumok gi-

gantikus rendszere. Természetesen egyedül a szabadkereskedelem helyreállítása nem segít, és szükséges a gazdaság nagyfokú tervezése, mégis mindinkább meggyőződom annak az axiómának az igazságáról, amit tanárként így fogalmaztam meg: »a százszázalékos tervgazdaság a százszázalékos rabszolgaságot jelentené«”. (556. o.)

Károlyi arra kéri Jászit, hogy „küzd le a Szovjet iránti antipátiádat, amit morális szempontból megértek, de a jövő politikája szempontjából végzetesnek tartok. ...meggyőződésem, hogy a Szovjetunió is demokratizálódni fog, és mihelyt nem kell rettegniök egy intervenciótól, a diktatúra engedni fog.” (614. o.) Károlyi a háború alatt írt leveleiben is sokszor leszögezi, hogy sokkal közelebb állnak hozzá a kommunisták, mint a szociáldemokraták. (Pl. 623. o.) Ő ekkor valaminő szovjetkompatibilis demokratikus szocializmus lehetőségét keresi: „Oroszországnak van egy mítosza. Ez a mítosz lehet a mi számunkra primitív, de tömegpszichológiai szempontból nem elhanyagolható. Mítosz nélkül nincs új világ. A szovjet régi hibáit elmosták a 17 hónapos háború teljesítményei. (...) Európában egy új, igazi progresszív irányt kell képviselnünk, amely se nem szociáldemokrata, sem nem kommunista, hanem az öntudatos és szabad szocializmus és demokrácia, amely mentes a dogmáktól. Olyan rendszerre, federációra van szükségünk, amely az adott viszonyok tekintetbe vételével, a nyugati szellem megőrzésével megteremti azt a szintézist, amelyre a fiatalok várnak.” (624–625. o.) Az Angliában élő Károlyi úgy érzékeli, hogy ott voltaképp már mindenki a szocializmus-

ra készül. Ő is azok közé tartozott, aki az ellentétes rendszerek háborús szövetségében a konvergencia lehetőségét, avagy szükségszerűségét látta. A konvergenciaelmélet a következő generációnak is népszerű tévhite volt a hatvanas években, csak nem annyira pozitív megítéléssel. Jászi nem osztja Károlyi optimizmusát. Arra figyelmeztet, hogy ha a nyugati hatalmak rendszerük védelmében Oroszországgal szemben egy cordon sanitaire-t kívánnak kialakítani, az „fél Európa bolsevizálását jelentené. (...) Peszsimizmusom a következő békét illetően általában változatlan. Minden demokratikus jelszó ellenére az igazi demokratikus erők nagyon-nagyon gyengék. Ebben a viszonylatban az erkölcstelen szovjet politika sokkal lényegesebb, mint az ancien régime propagandája.” (633. o.) Jászi tisztában volt azzal, hogy nem valaminő konvergencia, hanem kétfrontos harc eredménye lehetne az a valami, ami se nem bolsevizmus, se nem kapitalizmus, és hát persze hogy nem volt optimista egy ilyen harc sikerét illetően: „A Te történelmi szereped az volna, hogy a bolsevizmus és a kapitalizmus között megőrizzed a demokrácia igazi tartalmát. (...) Te csak egy ilyen szabad szövetségi és liberálishan szocialista Magyarországnak lehetsz a vezére: máskülönben csak faltörő kosa lehetnél a bolsevista emisszionáriusoknak! (...) Igen kell, hogy a kommunisták rokonszenvét és bizalmát is élvezzed, de épp annyira kell, hogy erős kézzel megjelöld a határokat, kijelentsed: eddig és ne tovább!” (737. o.)

Károlyi Moszkva bizalmát a londoni szovjet követen, Ivan Majszkijon keresztül igyekszik elnyerni, akit levélben tájékoztat a magyar

emigráció jelentősebb személyiségeinek a Szovjetunióhoz való viszonyáról, figyelmeztetve a követet, hogy sokan csak álcázásból dicsérik Oroszországot, voltaképp reakció-sok, és a fasiszta magyarországi rezsim apológétái. Ezzel szemben Jásziról azt a tájékoztatást adja, hogy a háború kitörése óta megváltozott, kommunistaellenessége, oroszellenessége már a múlté. (705–706. o.) Károlyi beszámolója szerint Majszkij 1943 szeptemberében személyes találkozásuk során „átadta nekem Rákosi és Varga Jenő legmelegebb üdvözlését. Maiski nagyon is hangsúlyozta, hogy magyar politikát velem és az én irányomban akarnak csinálni.” (751. o.)

A szovjet győzelmek 1943-ban hatalmas mértékben megnövelték a Szovjetunió presztízsét. Károlyi londoni emigráns környezetében is – ahogy Hajdu Tibor fogalmaz – „valóságos szovjetimádat” tört ki, s Károlyi személye is felértékelődött Londonban, amint kibontakozott a döntő szovjet közreműködéssel elérhető győzelem lehetősége, és eltávolodott a Horthy vezette Magyarország átállásának az esélye. Ez a felértékelődés azonban nem tartott sokáig. 1943 végén, a teheráni konferencián eldőlt, hogy Magyarország a szovjet érdekszféra része lesz, s ezután Londonban már sokkal kevésbé érdeklődtek Magyarország jövője iránt, Moszkvának pedig természetesen rendelkezésére álltak az ottani bolsevik emigránsok.

Ahogy közeledett a háború vége, Jászi pesszimizmusa egyre mélyült, Károlyi optimizmusa egyre fogyott. Jászi a szövetségesek pozitív interferenciája helyett a „moszkovita-bizáncias politikának” és a „demokráciák impotenciájának”

negatív interferenciáját konstatálja. Károlyi is belátja, hogy a belföldi mozgástér minimális, és neki már csak abban lehet szerepe, hogy Magyarország külpolitikáját formálja a szláv orientáció jegyében.

Károlyi a világháború után párizsi magyar nagykövet lett, és azután eljött az a pont, ahol, miként Jászi jelezte, választania kellett, hogy „a moszkvai emisszionáriusok faltörő kosa” lesz, vagy azt mondja, hogy „eddig és ne tovább!”. Ezt mondta 1949-ben, amikor Rajk Lászlóval eljátszották a moszkvai kirakatperek magyar változatát. Károlyi lemondott, és ismét emigrációba vonult. Mondta, amit mondott, de halkan mondta. Úgy, hogy Nyugaton minél kevésbé hallatsszon. Önéletrajzában ez áll: „Miután 1949-ben szakítottam a magyar kormányval, a nemzetközi reakció kárörvendően várta, hogy holmi Kravcsenkóhoz hasonlóan leleplezésekkel fogok előállni. Ám hamarosan csalódnuk kellett. Tartok tőle, hogy ez a könyv sem fogja kielégíteni a várakozásukat. Miután otthon nem tiltakozhattam a történetek ellen, nem voltam és nem vagyok hajlandó az ellenség malmára hajtani a vizet.” (Hit, illúziók nélkül, 396. o.)

Ez az ellenség, akinek Károlyi sohasem hajtotta a malmára a vizet, mi vagyunk. A liberális kapitalista Európa és az atlanti szövetség, vagyis a „nemzetközi reakció” hívei és részei. Senki nem kétkedhet benne, kiért és ki ellen haragudott Károlyi Mihály. Nem értünk, de ellenünk. Európában a második világháború után az történt, amit Károlyi lehetetlennek állított, elmebetegnek titulálva azokat, akik hisznek benne, hogy a Népszövetség valaminő új változatával, fegyverkorlátozási megállá-

podásokkal tartós békét lehet teremteni Európában: „...20 év elég bizonyíték arra, hogy a népek szövetsége és annak metódusai csődöt mondtak. Azok, akik még hisznek Kellog-paktumokban és katonai lefegyverzésekben ellenőrzés útján, és akik ily módon vélik a háborút megakadályozni, azokat legjobb volna a genfi palotába mint gyógyíthatatlan elmebetegeket becsukni.” (541–542. o.)

A Károlyi által emlegetett „holmi Kravcsenko”, vagyis Viktor Kravcsenko a szovjet gazdasági képviselő embereként kért menedékjogot az Egyesült Államokban a világháború alatt, és A szabadságot választottam címmel nagy port kavart könyvet írt a Gulagról, a kolhozosításról, a rabmunkáról. Ott hon maradt rokonai közül többet megöltek, munkatáborba vittek csak azért, mert egy „áruló” rokonai voltak. A szovjet titkosszolgálatok a francia kommunista sajtó segítségével brutális karaktergyilkossággal próbálták lejáratni „holmi Kravcsenkót”, aki beperelte a róla tömérdek aljas hazugságot terjesztő Les Lettres Françaises-t. A szovjet hatóságok utaztatták a hamisabbnál hamisabb tanúkat Párizsba, köztük Kravcsenko megfegyvertett feleségét, akivel elmondatták, hogy a férje impotens, és verte őt. Kravcsenko tanúi, köztük a Gulag számos túlélő foglya, természetesen sokkal meggyőzőbbek voltak. Kravcsenko megnyerte a pert, viszont a neki járó anyagi kártérítést lényegében a nullára csökkentették azzal az indoklással, hogy a perről írott könyvével éppen eleget keresett. Károlyi a per lezárása után öt évvel állította szembe magát „holmi Kravcsenkóval”. Aki élete végéig a demokratikus szocializmus

híve maradt, harcolt a mccarthyizmus és a vietnami háború ellen, s Nyugaton folyvást azt kutatta, miként lehetne a kapitalista kizsákmányolást más úton megszüntetni, mint azt a szovjet típusú diktatúrákban teszik. Ilyen szocialisztikus kísérlettel próbálkozott Peruban. Abba ölte bele a könyveivel keresett pénzt. A kísérlet kudarcba fulladt. Kravcsenko 61 éves korában öngyilkos lett. Némelyek azt gyanítják, hogy a KGB ölte meg, de ez a kevésbé valószínű változat.

Kravcsenko világfelfogása lényegében egybeesett Jászi Oszkáréval, aki kénytelen volt megállapítani, hogy Károlyi „már Október bukása óta »kommunista elvek alapján nézte a jövőt«”. (Litván György: Jászi Oszkár, 447. o.)

Mindebből látható, Károlyi Mihály aligha alkalmas rá, hogy demokráciák számára a demokrácia szimbóluma legyen. Föl kellene hagyni az ő ilyen felhasználásával. Hacsak nem alkalmazzuk rá azt a tételt, amit ő alkalmazott a Szovjetunióra, hogy ti. vélekedhet róla ki-ki így vagy úgy, „a progresszívan gondolkodó világmilliók lelkében mégis-

csak ők képviselik a szociális állam megvalósulásának gondolatát, és a politikában a legenda olykor fontosabb a valóságnál.” (576. o.)

Volt már példa rá, hogy az őszirózsás forradalom demokratikus úttörését, amit a demokratikus hagyományokban nem bővelkedő Magyarország demokratáinak kiváltképp meg kell becsülniük, ne Károlyi nevéhez kössék, aki oly messzire sodródott attól az Októbertől, hanem Jásziéhoz. A rendszerváltás alapvető dokumentumában, A rendszerváltás programjában, azaz az SZDSZ „kék könyvében” Október örökségét Jászi reprezentálja: „Elődünk Jászi Oszkár, aki nem tett engedményt soha semmilyen színű totalitarizmusnak”.

Csak hát minő példakép lehetne egy olyan reménytelen ember, mint Jászi? Az ő pályája a depresszióba, a pesszimizmusba, a kilátástalanságba futott. Éppúgy, mint Kravcsenkóé és mindenkié, aki nem tudott beletörődni sem a demokrácia nélküli szocializmusba, sem a szocializmus nélküli demokráciába. Márpedig ahol sem ez nincs, sem az nincs, ott semmi sincs. És a semminek nem kell szimbólum.